

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№2/2024, 213-224

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 65 (0843-16)

DOI: [10.52754/16948610_2024_2_21](https://doi.org/10.52754/16948610_2024_2_21)

**ПОСТСОВЕТТИК СОЦИОГУМАНИТАРДЫК МЕЙКИНДИКТЕГИ ЖАРАНДЫК
КООМДУН КАЛЫПТАНУУСУ**

**ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПОСТСОВЕТСКОМ
СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

**THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN THE POST-SOVIET SOCIO-HUMANITARIAN
SPACE**

Базаркулова Тазагуль Амановна

Базаркулова Тазагуль Амановна

Bazarkulova Tazagul Amanovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

taza-80@mail.ru

Эшеналиева Дунуякан Туратбековна

Эшеналиева Дунуякан Туратбековна

Eshenalieva Dunuyakan Turatbekovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

dikastal@mail.ru

ПОСТСОВЕТТИК СОЦИОГУМАНИТАРДЫК МЕЙКИНДИКТЕГИ ЖАРАНДЫК КООМДУН КАЛЫПТАНУУСУ

Аннотация

Бул макалада постсоветтик социогуманитардык мейкиндиктеги жарандык коомдун калыптануу маселелерин изилдейт, андан тышкары анда айтылгандай, жарандык коомдун парадигмаларын конкреттүү илимий дисциплинанын предметтик талаасынын өзгөчөлүгүнө жараша классификациялоо негиздүү. Ал эми философиялык мамиленин алкагында жарандык коомду изилдөөнүн тарыхый-философиялык, социалдык-философиялык, онтологиялык, социалдык-маданий, аксиологиялык, саясий-философиялык, герменевтикалык аспектилери дагы айырмалоого болот. Жарандык коомду изилдөөнүн тарыхый-философиялык аспектиси жарандык коом идеясынын эволюциясын изилдөө зарылдыгы менен байланыштуу. Жарандык коомдун коомдук-методологиялык талдоо жалпы коомдун өзгөчө коомдук көрүнүш жана чакан система катары кароого болот. Ал жарандык коомдун коомдук-методологиялык талдоо, анын коомдук көрүнүшү катары каралат. Жарандык коомдун болмушунун негизин кандай структуралар, элементтер жана принциптер түзөт – анын онтологиялык изилдөөсүнүн объективинде каралган көйгөйлөр. Жарандык коомду социалдык-маданий изилдөөнүн дискурсу баарынан “Жарандык коом” түшүнүгүнүн көп маанилүүлүгү анын герменевтикалык анализин талап кылат.

Ачык сөздөр: жарандык коом, социогуманитардык мейкиндик, теория, дүйнөлүк адабият, аспект, герменевтика, методология, эволюция, концепция.

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПОСТСОВЕТСКОМ СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN THE POST-SOVIET SOCIO-HUMANITARIAN SPACE

Аннотация

В данной статье исследуют вопросы формирования гражданского общества на постсоветском социогуманитарном пространстве, кроме того, в ней обоснована классификация парадигм гражданского общества в зависимости от специфики предметного поля конкретной научной дисциплины. В рамках философского подхода можно выделить также историко-философский, социально-философский, онтологический, социокультурный, аксиологический, политико-философский, герменевтический аспекты изучения гражданского общества. Историко-философский аспект изучения гражданского общества связан с необходимостью изучения эволюции идеи гражданского общества. Социально-методологический анализ гражданского общества можно рассматривать как специфическое социальное явление и подсистему общества в целом. Социально-методологический анализ гражданского общества рассматривает его как социальное явление. Какие структуры, элементы и принципы лежат в основе существования гражданского общества – проблемы, рассматриваемые через призму его онтологического исследования. Дискурс социокультурного изучения гражданского общества из всех многозначность понятия “гражданское общество” требует его герменевтического анализа.

Ключевые слова: гражданское общество, социогуманитарное пространство, мировая литература, аспект, герменевтика, методология, эволюция, концепция.

Abstract

In this article, the explores the issues of the formation of civil society in the post-Soviet socio-humanitarian space, in addition, it substantiates the classification of paradigms of civil society depending on the specifics of the subject field of a particular scientific discipline. Within the framework of the philosophical approach, one can also identify historical-philosophical, socio-philosophical, ontological, socio-cultural, axiological, political-philosophical, hermeneutic aspects of the study of civil society. The historical and philosophical aspect of the study of civil society is associated with the need to study the evolution of the idea of civil society. The socio-methodological analysis of civil society can be considered as a specific social phenomenon and a subsystem of society as a whole. The socio-methodological analysis of civil society considers it as a social phenomenon. What structures, elements and principles underlie the existence of civil society are problems considered through the prism of its ontological research. The discourse of the socio-cultural study of civil society of all the ambiguity of the concept of “civil society” requires its hermeneutic analysis.

Keywords: civil society, socio-humanitarian space, world literature, aspect, hermeneutics, methodology, evolution, concept.

Киришүү

Жарандык коомду изилдөөнүн тарыхый-философиялык аспектиси жарандык коом идеясынын эволюциясын изилдөө зарылдыгы менен байланыштуу. Жарандык коомдун коомдук-методологиялык талдоо жалпы коомдун өзгөчө коомдук көрүнүш жана чакан система катары кароого болот. Ал жарандык коомдун коомдук-методологиялык талдоо, анын коомдук көрүнүшү катары каралат. Жарандык коомдун болмушунун негизин кандай структуралар, элементтер жана принциптер түзөт – анын онтологиялык изилдөөсүнүн объективинде каралган көйгөйлөр. Жарандык коомду социалдык-маданий изилдөөнүн дискурсу баарынан “Жарандык коом” түшүнүгүнүн көп маанилүүлүгү анын герменевтикалык анализин талап кылат.

Бүгүнкү күндө постсоветтик социогуманитардык мейкиндикте “жарандык коом” терминин, балким, эң көп колдонулган термин деп атоого болот. Орус философу Н.В. Мотрошилованын “жарандык коом жөнүндө бизде “өтө жалкоолор гана” деп айтылган эмес” (Мотрошилова, 2009, 13-б.), бирок ошого карабастан биз бүгүнкү күндө да жарандык коомдун практикасынын да, теориясынын да таңсыктыгын сезип жатабыз. Жарандык коомдун көптөгөн аныктамалары жана концепциялары бар болсо да, Н. В.Мотрошилованын адилеттүү пикири боюнча “теорияда азырынча ойлом тарыхынын жетиштүү бай тажрыйбасын жана маселенин дүйнөлүк адабиятынын бүгүнкү жетишкендиктерин тийиштүү деңгээлде пайдаланган, бул темада практика үчүн системалуу, кылдат, ыкчам изилдөөлөр жок” (Мотрошилова, 2009, 13-б.; Айбекова, 2020; Кулдышева, 2020).

Жарандык коомдун көйгөйлөрү биринчи кезекте коомдук илимпоздордун илимий кызыкчылыктары чөйрөсүндө экени айтпаса да түшүнүктүү. Анын ичинде көптөгөн ар кандай маани-маңыздар жана аспектилер бар, ал көптөгөн социалдык-гуманитардык дисциплиналардын изилдөө объектиси болуп саналат, алардын ар бири аталган кубулушту өзүнүн предметтик талаасынын өзгөчөлүгүнө жараша карайт. Буга ылайык, бир катар россиялык изилдөөчүлөр жарандык коомду изилдөөнүн философиялык, тарыхый, саясий, социологиялык, экономикалык, укуктук ж. б. ыкмаларын бөлүп көрсөтүшөт (Бляхман, 2007; Журавель, 2005, 237-б; Нагаева, С. К. 2010; Тажибаева, 2023).

Чындыгында, жарандык коомдун парадигмаларын конкреттүү илимий дисциплинанын предметтик талаасынын өзгөчөлүгүнө жараша классификациялоо негиздүү. Ал эми философиялык мамиленин алкагында жарандык коомду изилдөөнүн тарыхый-философиялык, социалдык-философиялык, онтологиялык, социалдык-маданий, аксиологиялык, саясий-философиялык, герменевтикалык аспектилерин дагы айырмалоого болот.

Жарандык коомдун теориясы менен практикасы маселелери жөнүндө ой жүгүртүп, жогоруда аталган философ Н. В. Мотрошилова анын төмөнкүдөй аныктамасын берет: “жарандык коом – бул тарыхый жактан техногендик доордун башталышында жана андан ары карама-каршылыктар аркылуу өнүгүп келе жаткан цивилизациялык түзүмдөрдүн жана формалардын жыйындысы, алардын өзгөчөлүгү үй-бүлө институту менен мамлекеттин институттарынын ортосунда “жайгашып”, өз тарабынан төмөнкү социалдык-тарыхый милдеттерди так аткарууга көмөктөшүү болуп саналат...” (Мотрошилова, 2009, 24-б.).

Ошентип, белгилүү советтик, андан кийин орусиялык философ В. С.Библер өзүнүн “жарандык коом жана коомдук келишим жөнүндө” аттуу эмгегинде жарандык коом – бул

“заманбап өнөр жай цивилизациясынын кызматкерлеринин жана жөн гана тургундарынын баарлашуусунун формасы, – жарандар катары – экономикалык, коомдук, саясий турмуштун өзүнчө өз алдынча (юридикалык) субъекттери жана катышуучулары катары” деп жазган (Библер, 1990, 336-б) жана андан ары, “менчик субъекти гана (биринчи кезекте – өзүнүн жумушчу күчүнүн, өзүнүн чыгармачылык потенциалынын жеке менчик ээси) жаран болууга реалдуу мүмкүнчүлүккө ээ” (Библер, 341-б.).

Жарандык коомдун экономикалык табиятын А. А.Аузан жана В.Л. Тамбовцев да баса белгилеп, аны “өзүнчө инсанды же үй-бүлөнү (үй чарбасын) мамлекет (бийлик) жана бизнес (экономиканын жеке сектору) менен байланыштырган формалдуу жана формалдуу эмес уюмдардын жана эрежелердин (институттардын) жыйындысы” деп аныкташат (Аузан, 29-б.). В.В.Колесниковдун пикири боюнча “жеке менчик институту экономикалык көз карандысыз адамдарды “жаратат” жана “көбөйтөт”, алардын өз ара аракеттенүүсү бирдей социалдык субъекттер катары “жарандык коом” иретинде мүнөздөлгөн жана “укуктук мамлекет” катары институтташтырылган мамилелердин системасын жаратат.

Маданий мамиленин жактоочулары жарандык коомду социалдык системанын маданий формасы катары карашат (В.И. Бакштановский, Ю.В. Согомонов, Г. Я. Гревцева, В.Дахин, М.С.Каган, и. Б. Левин) жана жарандык коомдун калыптанышынын этикалык маселелерин артыкчылыктуу катары белгилешет (Бакштановский, 2003, 224-б.; Гревцева, 2014, 300-б.; Дахин, 1994; Каган, 2000; Левин, 1996). Ошентип, белгилүү маданият таануучу М.С.Каган жарандык коом “социалдык мамилелер системасынын өзгөртүүлөрүнүн бири болуп саналат, <...> өзгөчөлүгү “жарандык” эпитети менен аныкталат”, ал эми “жарандык” эпитетинин өзү: белгилүү тарыхтын эң жогорку экономикалык маданияттын, саясий маданияттын жана укуктук маданияттын көрүнүшү” (Каган, 2000, 58-б.). Көрүнүп тургандай, М.С.Кагандын айтымында, коом жарандык болуп саналгандыгынын башкы критерийи болуп анын жашоо-турмушунун бардык чөйрөлөрүнүн маданий өнүгүү даражасы саналат.

Ж.К.Урманбетованын эмгектеринде Кыргызстандын социалдык-философиялык ой жүгүртүүсүндө жарандык коомду калыптандыруунун социомаданий шартталышынын маселелери көтөрүлөт. Ал демократиянын жана жарандык коомдун кыргызстандык моделин кыргыздардын саясий аң-сезиминин, социалдык эс тутумунун, руханий маданий баалуулуктар системасынын өзгөчөлүгүнүн контекстинде кароо керек экендигине жана кыргыз социумунун социалдык-маданий өзгөчөлүктөрү либералдык демократияны жана батыш үлгүсүндөгү жарандык коомду калыптандыруу жолунда тоскоолдук болуп саналаарына ишенет (Урманбетова, 2017,102-б.).

Бүгүнкү күндө жарандык коомду изилдөөдө артыкчылык социологиялык жана саясий илимдерге таандык. Орус социологу З. Т. Голенкова жарандык коомду “коомдук - социалдык байланыштардын, институттар менен баалуулуктардын конкреттүү жыйындысын билдирген жалпыланган түшүнүк, алардын негизги субъекттери төмөнкүлөр: өзүнүн жарандык укуктары бар жаран жана жарандык (саясий жана мамлекеттик эмес) уюмдар: ассоциациялар, бирикмелер, коомдук кыймылдар жана жарандык институттар” (Голенкова, 1997, 26-б.). Бул учурда автордун кыйырына мамлекеттик башкаруунун башында турбаган саясий партиялар түшөт.

А.В.Мироновдун жана Р.И.Руденконун көз карашы боюнча, жарандык коом – бул “өзүнүн, мамлекеттен көз карандысыз жашоо булактарына ээ болгон социалдык таптардын

жана катмарлардын болушу менен мүнөздөлгөн коомдун абалы” (Социология, 1993, 133-б.). Мындай аныктама толугу менен адекваттуу эмес деп эсептейбиз, анткени ал Батышта да, постсоветтик өлкөлөрдө да бар көптөгөн мамлекет тарабынан каржыланган жарандык структураларды көз жаздымда калтырат.

Белгилүү орус саясат таануучусу К. С. Гаджиев жарандык коомдун төмөнкүдөй аныктамасын берет: “жарандык коом – бул социалдык, социалдык-маданий жана руханий чөйрөлөрдүн жашоосун, алардын тукумун көбөйтүү жана муундан муунга өткөрүп берүү, өз алдынча жана мамлекеттен көзкарандысыз коомдук институттардын жана мамилелердин тутуму, жеке же жамааттык болобу, жеке кызыкчылыктарды, муктаждыктарды ишке ашыруу үчүн шарттарды камсыз кылууга арналган” (Гаджиев, 1991, 30-б.).

Н.Н.Стеблецова жарандык коомду “экономикалык, социалдык-саясий, диний, руханий-адеп-ахлактык, үй-бүлөлүк, маданий жана башка коомдук мамилелердин жетишээрлик ырааттуу системасы” деп белгилеп, (Стеблецова, 2011,94-б.) анын аныктамасын тарытат. Саясат таануучулар И.А. Гобозов менен Л.А. Халаеванын пикири боюнча, “жарандык коом – бул ар кандай саясий партиялар, уюмдар, кыймылдар, комитеттер, ассоциациялар, коомдор, чогулуштар ж. б.түрүндөгү расмий эмес түзүмдөр юридикалык мыйзамдардын жана ченемдердин чегинде аракеттенген, расмий бийлик органдарына көрүнүктүү таасир тийгизген коом” (Гобозов, 2001, 59-б.). Биздин оюбузча, жарандык коомго карата мындай таза саясий мамиле чектелүү жана анын маңызын толук ачып бере албайт.

И.В.Мерсиянова жарандык коомдун аныктамаларын аларды колдонуунун басымдуу мааниси боюнча системалаштырууга мүмкүн деп эсептейт. Ушундан улам, анын пикири боюнча, “баалуулук, мейкиндик, предметтик, функционалдык, структуралык, тармактык, цивилизациялык, ченемдик, процесстик аныктамаларды” бөлүп көрсөтүүгө болот (Мерсиянова, 2011, 3-б.). Мейкиндиктик аныктамалар коомго карата идеялык, мейкиндикти талаптарга көңүл бурат жана аны социалдык-экономикалык, саясий жана укуктук мүнөзүн мүнөздөөчү белгилүү бир сапаттык белгилери бар коом” деп аныктайт (Мерсиянова, 2011, 3-б.). Мейкиндиктик аныктамалар жарандык коомдун чөйрөлүк, мейкиндиктик мүнөздөмөсүн баса белгилейт. Бул аныктамалардын алкагында коом эки негизги чөйрөлөргө бөлүнөт – мамлекеттик жана мамлекеттик эмес. Жарандык коомдун субъекттик концепцияларында негизги басым анын субъектилерине жасалат, алардын катарында инсандар, топтор, жарандардын ыктыярдуу бирикмелери ж. б.аталат (Мерсиянова, 2011, 3-б.).

Бул жарандык коомдун теориялык структуралардын мындай системалаштыруу толугу менен негиздүү эмес деп ойлойм. Жарандык коомду аныктоо үчүн көпчүлүк коомдук илимпоздор көбүнчө бир эмес, бир нече негиздерди колдонушат. Алар баалуулуктар жана мейкиндик, ошондой эле юридикалык жана структуралык өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Алардын ичинде ар кандай үстөмдүк маанисин так аныктоо абдан кыйын, анткени алар сунуш кылган интерпретациялар көбүнчө комплекстүү. Муну И.В. Мерсиянова өзү да моюнга алып, түшүнүү ыкмаларынын ар түрдүүлүгү жарандык коомдун субъектилерин” кандайдыр бир же так негиздердин жыйындысы боюнча классификациялоого жана иреттөөгө өтө кыйын” (Мерсиянова, 2011, 4-б.).

Жарандык коомдун идеясына орус философу жана саясат таануучусу А.Дугин өтө терс мамиле кылган. Ал “жарандык коом” долбоору орус иденттүүлүгүнө коркунуч туудурат, коркунучтуу орус фобиялык химера деп ырастайт жана “Россияда жарандык коом теориялык

жактан да болушу мүмкүн эмес, анткени жарандык коом – бул таптакыр башка логика боюнча кыймылдаган батыш европалык роман-герман цивилизациясынын өнүгүүсүнүн социалдык саясий продуктусу” (Дугин, 2001). Ушул эле багытта жана В.С.Степин категориялык аппарат – “жарандык коом”, “укуктук мамлекет”, “инсандын укугу” – белгилүү бир маданиятка таандык жана салттуу коомго колдонулбайт деп ырастаган (Степин, 2002, 27-б.). Социолог С.Г.Кирдин “жарандык коом” терминин “академиялык жактан аныкталган мааниден”, башкача айтканда, түшүнүк-категориялык статусунан таптакыр баш тартат жана аны “Батыш коомдорунун үстөмдүк кылуучу, негизги, базалык баалуулуктары менен” байланышкан идеология деп атайт, ошондуктан “жарандык коом” түшүнүгүн ушул институционалдык жана идеологиялык контекстен тышкары колдонуу максатка ылайыктуу деп табылышы күмөн жана аны жарандык катышуу термини менен алмаштыруу керек (Кирдина, 2012, 68-б.).

Ошентип, К.С.Гаджиев жарандык коомдун башкы түзүмдүк бирдиги инсан экендигин белгилеп, жарандык коомдун тутумуна “анын потенциалын, кызыкчылыктарын, максаттарын жана умтулууларын ар тараптан ишке ашырууга көмөктөшүүгө багытталган бардык институттарды, уюмдарды, топторду ж.б. камтыйт” (81, 14-б.). Ушул критерийден баштап, ал жарандык коомдун тутумуна үй-бүлө, “туугандык байланыштар, коңшулук жамааттар, кесиптик уюмдар, чыгармачыл институттар, эмгек жамааттары, мүлктөр, социалдык катмарлар сыяктуу структуралык элементтерди камтыйт. Мындан тышкары, жарандык институттардын орус изилдөөчү, ошондой эле ар кандай кызыкдар топторду камтыйт: “жумушчулар бирикмелери, дыйкандар, ишкерлер, ар кандай кесиптердин өкүлдөрү, чиркөө, аялдар, жаштар жана кызыкчылыктардын жалпы бириккен башка коомдук уюмдар” (81, 14-б.). Автор андан ары “жарандык коом – бул институттардын белгилүү бир комплекси гана эмес, мамилелердин тутуму. Бул сапатта ал руханий, социалдык-маданий жана саясий-маданий билим берүү абзел. Демек, ал бардык тармактарда иштеп жаткан институттарды гана эмес, аларда өндүрүлгөн бардык продукцияларды, материалдык жана руханий жактан да камтыйт. Ошондуктан, албетте, жарандык коом улуттук, диний каада-салттар, үрп-адаттар, мифтер, символдор, жүрүм-турум стереотиптери, моралдык этикалык ченемдер, баалуулуктарсыз мүмкүн эмес” (Гаджиев, 1991, 9-11-б.).

В. Смольков жарандык коомдун түзүмүнө адамдардын өзүнөн-өзү пайда болгон өзүн-өзү башкаруучу жамааттарын (үй-бүлө, ар кандай коомдук уюмдар, профсоюздар, конфессиялык, этникалык ж.б. бирикмелер), мамлекеттин кызыкчылыгына кирбеген көп түрдүү коомдук мамилелерди, өндүрүштүк, ошондой эле адамдардын жеке турмушун, алардын каада-салттарын жана үрп-адаттарын камтыйт (Смольков, 1993, 9-10-б.). Ошол эле учурда, анын пикири боюнча, “коомдун кээ бир көрүнүштөр ошол эле учурда жарандык коомдун чөйрөсүндө, ошондой эле мамлекеттин чөйрөсүндө (мисалы, партия, чиркөө, ж.б.) тиешелүү болушу мүмкүн. Этнос, жамаат, тап жана башка көрүнүштөр бар, алар жарандык коомдон да, мамлекеттен да өзүнчө турат, бирок алар тигил жана бул менен байланышта болушат” (Смольков, 1993, 10-б.).

Эгерде партиялар мүмкүн деген жобо менен жарандык чөйрөгө дагы, мамлекеттин чөйрөсүнө дагы макул болууга болот, анда чиркөө аталган социалдык институттардын ортосунда деп ырастоо, биздин көз карашыбыз боюнча, туура эмес. Светтик мамлекеттеги дин (жана жарандык коом – светтик мамлекетке мүнөздүү көрүнүш) андан өзүнчө, ал мамлекеттик башкарууга кире албайт. Талаш-тартыш, ошондой эле коомчулук жарандык коомдон бөлүнүп турат деген ырастоону жаратат. Биздин көз карашыбыз боюнча, жамаат, анын мүчөлөрүнүн

ар кандай муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын ишке ашыруу, жарандык коомдун маанилүү институту болуп саналат. Институционалдык мамиленин артыкчылыгы-жарандык коомдун айрым институттарын дескриптивдик талдоо мүмкүнчүлүгү. Бирок, бул анын структурасын комплекстүү изилдөө үчүн жетиштүү эмес.

Илимий адабияттарда жарандык коомдун подсистемаларынын ар кандай классификациясы бар. Мисалы, россиялык изилдөөчү В. А. Варывдин коомдук турмуштун чөйрөлөрүнө ылайык жарандык коомдун үч подсистемасын – экономикалык, социалдык жана руханий (Варывдин, 1992) аныктайт. Коомдук турмуштун саясий чөйрөсү жана аны менен бирге саясий партиялар, жарандык коомдун курамына кирбейт жана аны башкаруу чөйрөсүнө киргизет. Албетте, бул көптөгөн коомдук илимпоздордун каршы пикирлерин жаратат. Чынында эле, акыркылар менен макул болуп, ар кандай коомдук-саясий кыймылдар жана оппозициялык саясий партиялар жарандык коомдун маанилүү бөлүгүн түзөрүн жана аларды анын түзүмүнө кошпоо туура эмес болуп калаарын белгилейбиз.

А. К. Жарова беш подсистеманы – экономикалык, саясий, социалдык, руханий-маданий жана маалыматтык (Жарова, 2009) бөлүп көрсөтөт. В. Н.Карташов жарандык коомду экономикалык, саясий, социалдык, руханий, укуктук подсистемаларга айырмалайт (Карташов, 2009, 37-43-б.). Жогоруда аталган эки автор жарандык коомду жалпы коом менен теңештире тургандыгын белгилей кетүү керек, бул туура эмес жана жол берилгис.

Жарандык коомдун структуралык уюшулуусун орус саясат таануучусу Р.Т. Мухаевдин чечмелөөсү көңүл бурууга арзыйт. Анын көз карашы боюнча, жарандык коом-бирдиктүү социалдык организм, мамлекеттин иш чөйрөсүнөн тышкары өнүгүп келе жаткан инсандар аралык мамилелердин бардык көп түрдүүлүгүн камтыган, ийкемсиз байланыштардын жана түзүмдөрдүн татаал жана көп деңгээлдүү системасы. Адамдар аралык мамилелердин ар түрдүүлүгүнүн ичинен тутум түзүүчү байланыштар айырмаланып турат, алар системанын структурасын түзөт, бул учурда жарандык коом. Мындай система түзүүчү байланыштарга жана мамилелерге ал өндүрүштүк, социалдык-маданий жана саясий маданий мамилелерди алып келген. Ушундан улам, ал жарандык коомдун структурасын төмөнкүчө сунуш кылган:

- жарандык коомдогу өндүрүштүк мамилелер жеке ишканалар, Акционердик коомдор, керектөө ассоциациялары жана кесиптик бирикмелер аркылуу ишке ашырылат;

- социомаданий мамилелер массалык маалымат каражаттары аркылуу ишке ашырылат маалымат, үй-бүлө, диний уюмдар, чыгармачыл союздар жана ар кандай маданият мекемелери;

- жарандык коомдогу саясий-маданий мамилелер ар кандай партиялар, кыймылдар, лоббисттик топтор аркылуу ишке ашат (Мухаев, 2009, 223-224-б.).

Ошентип, жарандык коомдун түзүмүнүн көптөгөн чечмелөөлөрүн реконструкциялоо менен биз жарандык коом жарым структуралык, ошондуктан анын ар кандай деңгээлдеринин, чөйрөлөрүнүн жана элементтеринин татаал өз ара аракеттенүүсү орун алган деген жыйынтыкка келдик. Жарандык коомдун түзүмүндө бир нече подсистемалар аныкталат:

а) жарандык коомдун субъекттеринен келип чыгуу менен:

- инсандын ар тараптан өзүн-өзү актуалдаштырууга көмөк көрсөтүүгө чакырылган структуралык элементтер (үй-бүлө, коңшу жамааттар, чыгармачыл институттар, спорттук уюмдар ж. б.);

-ар кандай топтордун кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн чагылдыруучу түзүмдүк элементтер (кесиптик бирликтер, бизнес-ассоциациялар, диний, аялдар, жаштар жана башка коомдук бирикмелер);

б)коомдук турмуш чөйрөсүнө негизденүү менен:

– социомаданий подсистема, анын институттары адамдардын баарлашууда, өзүн-өзү ишке ашырууда, билим берүүдө, адеп-ахлактык, эстетикалык жана дене-бой өнүгүүсүндө керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн кызмат кылат (үй-бүлө, кызыкчылыктар боюнча клубдар, Чыгармачыл, илимий, билим берүүчү, спорттук, маданий жана агартуучулук уюмдар, бирикмелер, бирликтер, ассоциациялар жана жамааттар ж. б.)

-институттары коомдук пикирди калыптандырууга жана билдирүүгө, социалдык чыр-чатактарды жөнгө салууга, макулдашууга жана тилектештикке жетишүүгө, социалдык жамааттардын өзүн-өзү уюштурууга, жардам берүүгө багытталган саясий-маданий подсистема. Ага жарандардын коомдук-саясий активдүүлүгүнүн көп түрдүү формалары (пикеттер, чогулуштар, демонстрациялар, митингдер), партиялар, коомдук саясий уюмдар жана кыймылдар, коомдук (жергиликтүү) өз алдынча башкаруу органдары; мамлекеттик эмес жалпыга маалымдоо каражаттары кирет, этникалык бирикмелер, өкмөттүк эмес уюмдар, же “үчүнчү сектор” жана башкалар.

- экономикалык подсистема. Ага профсоюздар жана ар кандай экономикалык жамааттар жана бизнес ассоциациялар кирет.

Жогоруда айтылгандардын баары, мындайча айтканда, жарандык коомдун материалдык реалдуу көрүнүшүн билдирет. Анын идеалдуу руханий ишке ашыруу жарандык баалуулуктарды, ченемдерин жана идеалдарын, жарандык сезим жана өзүн-өзү андап-билүү, жарандык маданият, аны түзгөн адамдардын бири-бири менен тыгыз байланышта системасы болуп саналат. Ошентип, биз жарандык коомдун түзүмү өзүнө, бир жагынан, жарандардын көп түрдүү ыктыярдуу ассоциацияларын, коомдук-саясий, диний, этникалык, маданий-агартуу, илимий жана билим берүү бирикмелерин жана фонддорду, жаштар жана кайрымдуулук уюмдарын жана спорттук коомдорду, мамлекеттик эмес ММКларды, бийликке баш ийбеген саясий партияларды, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын, бизнес-ассоциацияларды ж.б. камтыйт деп эсептейбиз, алар социалдык-саясий, экономикалык жана социалдык-маданий чөйрөлөрдө, жеке жана үй-бүлөлүк турмушта ар түрдүү кызыкчылыктарды жана керектөөлөрдү билдиришет, экинчи жагынан, инсандын жарандык маданиятын калыптандыруучу жарандык баалуулуктардын, ченемдердин жана идеалдардын, жарандык аң-сезимдин жана өзүн-өзү аң-сезимдин жыйындысы.

Жарандык коомдун потенциалы ал аткарган функциялар аркылуу ишке ашат. Илимий адабияттарда жарандык коомдун функцияларынын ар кандай классификациясы бар. Негизинен, алардын көпчүлүгү мазмуну боюнча жалпысынан бирдей. Алардын ичинен Е.В. Дементьевдин оригиналдуу интерпретациясын белгилегибиз келет. Ал жарандык коомдун төмөнкү функцияларын аныктайт:

1. Регулятивдик функция. Бул жарандык коомдун “цивилизациялык системанын ичинде өзүн-өзү жөнгө салуу процессин” камсыз кылуу жөндөмүнөн көрүнүп турат.

2. Гомеостатикалык функция. Өнүккөн жарандык коом мамлекеттин бирдей оппоненти болуп, “социалдык системаны гомеостаздын динамикалык тең салмактуулук абалында” кармап турат.

3. Бириктирүүчү функциясы. Жарандык коом мамлекеттен көз карандысыз ар түрдүү уюмдардын, жамааттардын жыйындысы катары чыгып, “аларды ажыратуу, атомдоштуруу, өз ара түшүнүшүү процесстерине “каршы туруу менен жарандардын тилектештигин жана биримдигин камсыз кылат.

4. Маданият жаратуучу функция. “Жарандык коом чыгармачыл эркиндиктин социалдык-маданий мейкиндигин түзүү менен” инсандын руханий жана жалпы маданий өнүгүүсүнө жана анын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн ачууга ар тараптуу салым кошот.

5. Укук коргоо функциясы. Коргоонун ар кандай мыйзамдуу жолдорун колдонуп, ал “айрым жарандардын жана бирикмелердин укуктарын мамлекеттик бюрократиялык аппараттын диктатынан жана административдик ээнбаштыгынан” коргойт.

6. Сублимативдик функция. Жарандык коом инсандарга жардам берет, адамдардын позитивдүү энергиясын берген “көптөгөн социалдык-маданий “клапандарды”, ошондой эле ал аркылуу агыла турган цивилизациялуу “каналдарды” берүү менен алардын активдүүлүгүн социалдык маанилүү максаттарга жетүүгө багыттоо.

7. Тарбиялык функция. Жарандык коом инсандардын социалдашуусуна, аларда жарандык аң-сезимдин, өзүн-өзү аң-сезимдин жана жоопкерчиликти калыптанышына өбөлгө түзөт (Дементьев, 2009, 91-96-б.).

Ошентип, биз жарандык коомду дескриптивдик-рецептивдик түшүнүү, башкача айтканда, аны бир жагынан демократиялык багыттагы өлкөлөр ишке ашырууга умтулган идеалдуу модель, долбоор катары түшүнүү максатка ылайыктуу деп эсептейбиз. Экинчи жагынан, алардын тарыхый өнүгүүсүнүн бул этабында аларга мүнөздүү болгон реалдуу конкреттүү-тарыхый кубулуш. Биринчи, прескриптивдик мамиленин контекстинде биз анын төмөнкү аныктамасын сунуштайбыз: жарандык коом-бул мамлекеттен көз карандысыз жана ошол эле учурда аны менен тигил же бул жол менен өз ара аракеттенген өзгөчө социалдык-маданий мейкиндик көбүнчө “горизонталдуу” мүнөзгө ээ болгон жана өнөктөштүккө, тилектештикке жана коомдук мамилелерге (үй-бүлөлүк, диний, моралдык-адеп-ахлактык, саясий, экономикалык, этностук, маданий, укуктук ж. б.) негизделген социалдык институттардын, коомдук өз ара байланыштардын жана өз ара мамилелердин өз мүчөлөрүнүн жеке жана жамааттык муктаждыктарын ишке ашырууну камсыз кылуучу, коомдук жыргалчылыкка, коомдук тартипке жана макулдашууга жетишүүгө багытталган сергек атаандаштык болуп саналат. Мындай коом жарандык маданияттын, аң-сезимдин жана аң-сезимдин жогорку деңгээлин, чыныгы инсандык эркиндикти жана өз мүчөлөрүнүн жогорку жарандык жоопкерчилигин болжолдойт.

Экинчи ыкманын контекстинде жарандык коом өзүнө азыркы учурда мамлекет тарабынан автономиялуу социалдык институттардын, жеке адамдардын жана социалдык топтордун ар түрдүү керектөөлөрүн канааттандырууга кызмат кылган жана консенсуска жана социалдык тартипке багытталган горизонталдык өз ара байланыштардын жана мамилелердин

реалдуу иштеп жаткан системасын камтыйт. Жарандык коомдун эң маанилүү атрибуттары болуп төмөнкүлөр саналат:

– укуктук мамлекет менен тыгыз байланыш;

- жеке эркиндик жана жеке жашоонун кол тийбестиги;

- расмий эмес социалдык институттардын плюрализи жана автономиясы жана жеке менчик басымдуулук кылган учурда менчиктин ар кандай формаларынын чогуу жашоосун билдирген базар экономикасы;

– жарандык аң-сезимдин жана маданияттын жогорку деңгээли.

Демек, сонунда белгилей кетсек, Батыш өлкөлөрүндө теориялык концепция катары жарандык коомдун пайда болушу жана аны иш жүзүндө жүзөгө ашыруу, биздин оюбузча, биринчиден, постсоветтик өлкөлөрдө жарандык коомду калыптандыруу мүмкүн эместигин билдирбейт, экинчиден, “сокур” тууроонун зарылдыгын билдирет. Ар бир улуттук жарандык коом тарыхый жактан ага гана мүнөздүү түрдө өнүгүп жатканын белгилеп кетүү абзел. Ошондуктан, башка маданий жерге жарандык коомдун Батыш моделдерин автоматтык түрдө өткөрүп берүү мүмкүн эмес. Ошону менен бирге инварианттар катары жарандык коомдун маанилүү атрибуттары анын өзгөрүлгүс негизин түзүп, анын калыптанышы үчүн зарыл болгон пайдубал болууга тийиш.

Колдонулган адабияттар

1. Айбекова, А.А. Особенности политической и социально-экономической среды в Кыргызстане в период становления неправительственного сектора / А. А. Айбекова // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-3. – С. 10-13. – EDN: HFQFET.
2. Аузан, А.А., Тамбовцев В.Л. (2020). Экономическое значение гражданского общества. Вопрос экономики, № 5, бб. 28-49.
3. Бакштановский, В.И., Соломонов, Ю.В. (2003). Гражданское общество: новая этика. Тюмень: НИИ ПЭ.
4. Библер, В.О. (1990). О гражданском обществе и общественном договоре. Москва: через тернии.
5. Бляхман, Б. Я. (2007). Гражданское общество: споры о понятиях. Юрислингвистика – 8: Русский язык и современное российское право: межвузовский сборник научных трудов / под ред. Н.Д. Голева. – Кемерово-Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2007, №8.
6. Варывдин, В. А. (1992). Гражданское общество. Социально-политический журнал, № 8, бб. 24-32.
7. Гаджиев, К. С. (1991). Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования. Вопрос философии, № 7, бб. 1-35.
8. Гаджиев, К.С.(1991). Гражданское общество и правовое государство. Мировая экономика и международные отношения, № 9, бб. 5-18. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-1991-9-5-18>.
9. Гобозов, И.А., Халяева, Л.А. (2001). Гражданское общество: сущностные характеристики. Философия и общество, № 2, бб. 59-79.

10. Попова, А.Д. (2016). Особенности формирования гражданского общества в России в условиях догоняющей модернизации. Исторический журнал: научные исследования, № 1, бб. 40-50. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=67651
11. Голенкова, З. Т. (1997) Гражданское общество в России. Социологические исследования, № 3, бб. 25-36.
12. Гревцева, Г. Я., Циулина М.В. (2014). Воспитание гражданина и патриота: теория и практика: учеб. пособие. Челябинск: Цицеро, 2014, 300 б.
13. Дахин, В.Н. (1994). Дуализм общественно-политической жизни России (к вопросу о влиянии исторической традиции) /Куда идет Россия? Альтернативы общественного развития. Москва.
14. Дементьев, В. Е. (2009). Гражданское общество, правовое государство. Вестник Московского государственного областного университета серия 'Юриспруденция' №3, 463 б.
15. Дугин, А. Проект «гражданское общество» как угроза российской самобытности [Электронный ресурс]: [по материалам интервью «Русскому журналу», нояб. 2001 г.] / А. Дугин. – Режим доступа: URL: http://esmn.ru/library/dugin/basics_evrazizm/46.htm. – Загл. с экрана.
16. Жарова, А. К., Бачило И. Л. (ред.) (2009). Информационное право: актуальные проблемы теории и практики. Москва.
17. Журавель, В. Н. (2005). Институционализация гражданского общества в современной России как политическая проблема (дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02). Москва.
18. Каган, М. С. (2000). Гражданское общество как культурная форма социальной системы. Социально-гуманитарные знания, № 6, 47-61 бб.
19. Карташов, В. Н. (2009). Гражданское общество как система (социально-правовой аспект). Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова, № 1, бб. 37-43.
20. Кирдина, С. Г. (2012). «Гражданское общество»: уход от идеологемы. Социологические исследования, № 2, бб. 63-73.
21. Кулдышева, Г. К. Проблемы повышения правосознания гражданского общества в Кыргызской Республике / Г. К. Кулдышева, К. К. Карабаева // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-3. – С. 217-222. – EDN: XRFJAH.
22. Левин, И. Б. (1996) Гражданское общество на Западе и в России, № 5, б. 107.
23. Мотрошилова, Н. В. (2009). О современном понимании гражданского общества, Вопрос философии, № 6, бб. 12-32.
24. Мерсиянова, И. В. (2011). Определение понятия «гражданское общество»: опыт систематизации, Гражд. о-во в России и за рубежом, № 4, бб. 2-6.
25. Мухаев, Р. Т. (2009). Политология: учеб. для студентов вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА.
26. Нагаева, С.К. (2010). Гражданское общество в исследованиях политической регионалистики (теоретико-методологический анализ). Вестник Военного университета, № 2, бб. 22-26.
27. Смольков, В. (1993) Гражданское общество и пути его формирования. Обозреватель = Observer, № 20, бб. 24-28.
28. Социология [Текст]: практикум / сост., отв. ред. А. В. Миронов, Р. И. Руденко. – М.: Социал.-полит. журн., 1993. – 240 б.

29. Стеблецова, Н. Н. (2011). Научные основы гражданского общества. Среднерус. вестн. обществ. Наук, № 4. бб. 89-95.
30. Степин, В. С. (2002). Гражданское общество, правовое государство и право: «Круглый стол» журналов «Государство и право» и «Вопросы философии», № 1, бб. 23-27.
31. Тажибаева, А. Ааламдашуу шартында кыргызстандыктардын жарандык иденттүүлүгү: учурдагы абалы жана багыттары / А. Тажибаева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Тарых. – 2023. – No. 1(2). – P. 51-56. – DOI: 10.52754/1694867X_2023_1(2)_6. – EDN: NQOILC.
32. Урманбетова, Ж. К. (2017). Specifics of democratic reforms in Kyrgyzstan. Проблемы соврем. науки и образования, № 5, <https://ipi1.ru/s/23-00-00-politicheskie-nauki/1452-specific-of-democratic.html>